

PROTOKÓŁ STAMBULSKI JAKO NARZĘDZIE MONITOROWANIA PRAW CZŁOWIEKA

Beata CZUBA
Monika CHODKIEWICZ

Wojskowa Akademia Techniczna

Streszczenie. Artykuł porusza problem tortur we współczesnym świecie, które są stosowane nawet w wysoko rozwiniętych demokracjach. Mimo istnienia regulacji prawnych i mechanizmów kontrolnych, tortury wciąż znajdują się w repertuarze środków bynajmniej nie terrorystów, ale przedstawicieli legalnie działających instytucji państwa, takich jak policja czy więziennictwo. *Protokół stambulski* to dokument, który pozwala trafnie rozpoznać przez odpowiednie służby stosowanie tortur u osoby zatrzymanej (więźnia). Autorki artykułu rozważają, czy w Polsce zalecenia tego dokumentu są przestrzegane i jakie instytucje są zaangażowane w kontrolę przestrzegania praw człowieka w tym obszarze.

Słowa kluczowe: tortury, *Protokół stambulski*, prawa człowieka, monitoring praw człowieka.

Wstęp

Prawa człowieka są fundamentem wolnego społeczeństwa i demokratycznego państwa prawa. Zadaniem państwa jest nie tylko przestrzeganie praw człowieka, lecz także zapewnianie ich ochrony. Mimo istnienia wielu instytucji zajmujących się dzisiaj ochroną praw człowieka, bardzo często są one łamane. Przykładem takiej praktyki jest stosowanie tortur. Tortury to w dzisiejszym świecie praktyka spotykana nie tylko w totalitarnych reżimach państw pozaeuropejskich. Pokusa stosowania tortur istnieje zawsze, nawet w krajach o dobrze rozwiniętej demokracji. Polska, jak wskazują ostatnie doniesienia medialne na temat praktyk Policji, nie jest wolna od łamania prawa w tym zakresie¹. Konstytucja RP w art. 40 zawiera zapis zabraniający stosowania tortur: „Nikt nie może być poddany torturom ani okrutnemu, niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu. Zakazuje się stosowania kar cielesnych”².

Do ochrony praw człowieka potrzebne są instrumenty monitorowania funkcjonowania systemów prawnych poszczególnych państw, które byłyby niezależne, zarówno na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym. Jednym z nich jest *Protokół stambulski*. „*Protokół stambulski* – podręcznik skutecznego badania

¹ <http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/spoleczenstwo/1702500,1,w-polsce-tortury-na-policji-to-codziennosc-sa-stosowane-nawet-wobec-swiadkow.read>; http://wyborcza.pl/1,75398,17821626,Za_tortury_na_komendzie_policji_komendanci_do_dymisji.html; <http://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2017-05-22/dymisje-w-dolnoslaskiej-policji-w-zw-ze-smiercia-igora-stachowiaka-odwolano-komendanta-wojewodzkiego-i-jego-zastepce/> (dostęp 16.06.2017).

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (DzU z 1997.78.483).

i dokumentowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania lub karania” to publikacja Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) opracowana w 1999 roku przez grupę ponad 75 ekspertów w dziedzinie prawa, zdrowia i praw człowieka, reprezentujących 40 organizacji i instytucji z piętnastu krajów³. Podręcznik jest efektem trzyletniej pracy, prowadzonych badań oraz analizy eksperckiej⁴. *Protokół stambulski* tak oto definiuje istotę stosowania tortur: pojęcie „tortury” oznacza „każde działanie, poprzez które jakiejkolwiek osobie zostaje zadany ból lub cierpienie, fizyczne bądź psychiczne, w celu uzyskania od niej lub osoby trzeciej informacji lub wyznania, w celu ukarania jej lub osoby trzeciej za popełniony czyn, albo o którego dokonanie jest ona podejrzana, a także w celu zastraszenia lub wywarcia nacisku na nią lub trzecią osobę, albo w jakimkolwiek innym celu wynikającym z wszelkiej formy dyskryminacji, gdy taki ból lub cierpienie powodowane są przez funkcjonariusza państwowego lub inną osobę występującą w charakterze urzędowym lub z ich polecenia, albo za wyraźną lub milczącą zgodą”⁵.

Niniejszy artykuł ma celu odpowiedź na pytanie: czy zalecenia *Protokołu stambulskiego* w Polsce są respektowane przez instytucje państwa?

Dążąc do uzyskania odpowiedzi na to pytanie, należy rozważyć szczegółowe problemy badawcze:

- Na czym polega monitoring stosowania *Protokołu stambulskiego* prowadzony przez instytucje w Polsce?
- W jakim zakresie łamane jest na świecie prawo zakazujące stosowania tortur?
- Jaki mechanizm psychologiczny leży u podstaw stosowania tortur?

1. *Protokół stambulski* i zasady jego stosowania

Stosowanie tortur stanowi istotny problem dla społeczności międzynarodowej, ponieważ jest to objaw łamania praw człowieka. Poprzez tortury niszczona jest nie tylko fizyczna i psychiczna kondycja jednostki, lecz także następuje zatracenie jej godności oraz wolnej woli⁶. Pomimo tego, że międzynarodowe regulacje odnoszące się do praw człowieka oraz prawo humanitarne niezmiennie zakazują stosowania tortur oraz przeciwstawiają się złemu traktowaniu, to i tak w ponad połowie państw świata tortury są stosowane⁷. Skłania to państwa do szukania nowych rozwiązań w zakresie monitorowania stosowania prawa oraz wprowadzania skutecznych środ-

³ <https://pk.gov.pl/zobacz-takze/zobacz-takze-europejski-trybunal-praw-czlowieka.html> (pobrano 22.02.2017 r.).

⁴ *Protokół stambulski. Podręcznik skutecznego badania i dokumentowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania lub karania*, Organizacja Narodów Zjednoczonych, Nowy Jork i Genewa, 2004, s. 1.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem.

ków ochrony osób przed torturami i złym traktowaniem⁸. W tym procesie jednym ze sposobów monitorowania jest prowadzenie dokumentacji na temat zwalczania tortur oraz ochrony osób poszkodowanych⁹.

Protokół stambulski został opracowany, aby pomóc państwom w identyfikacji oraz w sprawnym dokumentowaniu przypadków stosowania tortur albo karania dla potrzeb sądów lub organów śledczych¹⁰. Mając dowody popełnionych czynów, można pociągnąć ich sprawców do odpowiedzialności¹¹. *Protokół stambulski* zawiera szereg informacji, skierowanych do lekarzy i prawników, opisujących objawy fizyczne i psychiczne, pozwalających dokonać oceny, czy dana osoba była torturowana, oraz wskazówki, jak należy zgłaszać takie przypadki sądom i organom śledczym¹². Podręcznik ten jest skierowany do personelu medycznego. Zdarza się bowiem często, że personel jest pod presją fałszowania dowodów tortur lub przedstawiania niewłaściwego obrazu sytuacji¹³.

Wskazówki zawarte w tym podręczniku nie są ściśle określone jako protokół. Pokazują minimalne standardy oparte na zasadach, które należy stosować, mając na uwadze dostępne zasoby¹⁴. *Protokół stambulski*, mimo że jest oficjalnym dokumentem ONZ, nie ma charakteru wiążącego. Nazywany jest „miękkim” prawem międzynarodowym. Jest pierwszym zbiorem wskazówek, jak dokumentować tortury i ich skutki. Jego wprowadzenie jako narzędzia do zwalczania tortur chwałą Zgromadzenie Ogólne ONZ oraz Komisja Praw Człowieka ONZ, później zwana Radą Praw Człowieka ONZ¹⁵.

1.2. Instytucje w Polsce monitorujące przestrzeganie *Protokołu stambulskiego*

Jedną z instytucji wykonującą takie zadania jest Rzecznik Praw Obywatelskich (RPO). Zgodnie z art. 1.1 ustawy o Rzeczniku Praw Obywatelskich „stoi on na straży wolności i praw człowieka i obywatela określonych w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz w innych aktach normatywnych, w tym również na straży realizacji zasady równego traktowania”. Do jego zadań należy również badanie, czy w wyniku

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem.

¹⁰ <https://ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/miekkie-prawo-miedzynarodowe/protokol-stambulski/> (pobrano 22.02.2017 r.)

¹¹ *Protokół stambulski* ..., op. cit., s. 1.

¹² <https://ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/miekkie-prawo-miedzynarodowe/protokol-stambulski/> (pobrano 22.02.2017 r.)

¹³ *Protokół stambulski*..., op. cit., s. 2.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ <https://ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/miekkie-prawo-miedzynarodowe/protokol-stambulski/> (pobrano 22.02.2017 r.)

działań lub zaniechania organów, organizacji i instytucji, odpowiedzialnych za przestrzeganie i realizację wolności i praw człowieka, nie miało miejsce naruszenie prawa oraz zasad współżycia i sprawiedliwości społecznej. Rzecznik, zgodnie z art. 1 ust. 4, „pełni funkcje organu wizytującego do spraw zapobiegania torturom i innemu okrutnemu, niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu jako krajowy mechanizm prewencji w rozumieniu Protokołu fakultatywnego do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, przyjętego przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w Nowym Jorku dnia 18 grudnia 2002 roku”¹⁶.

Rzecznik Praw Obywatelskich podejmuje wszelkie działania na wniosek obywatela, organów samorządu, organizacji, na wniosek Rzecznika Praw Dziecka, jak również z własnej inicjatywy, jeśli posiada informacje o naruszeniu wolności, praw człowieka i obywatela, a tym samym zasady równego traktowania¹⁷. Sprawdza również, jak traktowane są osoby pozbawione wolności i czy nie są w jakikolwiek sposób ograniczane bądź łamane ich podstawowe prawa. Wniosek o naruszeniu wolności i praw człowieka osób zatrzymanych może złożyć obywatel kraju, a także cudzoziemiec¹⁸.

Rzecznik Praw Obywatelskich monitoruje również działania policji. Jeśli sprawa dotyczy naruszenia praw dziecka, RPO współpracuje z Rzecznikiem Praw Dziecka¹⁹.

Rzecznik Praw Obywatelskich otrzymał rolę wypełniania zadań Krajowego Mechanizmu Prewencji z racji niezawisłości działań oraz niezależności od innych organów państwowych²⁰.

Rzecznik Praw Obywatelskich wykonuje powierzone mu zadania Krajowego Mechanizmu Prewencji. Oprócz regularnego sprawdzania sposobu traktowania pozbawionych wolności osób w miejscach zatrzymań, w celu wzmocnienia ich ochrony przed torturami oraz innym okrutnym, niehumanitarnym lub poniżającym traktowaniem lub karaniem, przedstawia również rekomendacje właściwym władzom, w celu poprawy warunków oraz traktowania osób pozbawionych wolności, przedstawia uwagi odnośnie do istniejących oraz projektowanych aktów prawnych, a także propozycje ich rozwiązań. Do zadań RPO należy również sporządzanie corocznego raportu ze swojej działalności, który jest również podany do opinii publicznej²¹.

¹⁶ Ustawa z dnia 15 lipca 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich.

¹⁷ P. Busz, *Kontrola nad działaniami Policji w zakresie respektowania praw człowieka – rozważania ze szczególnym uwzględnieniem Krajowego Mechanizmu Prewencji*, <http://www.wspia.eu/file/21416/20-BUSZ.pdf> (pobrano 23.02.2017 r.).

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

²¹ <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/co-jest-krajowy-mechanizm-prewencji> (pobrano 23.02.2017 r.).

Wizytacje miejsc zatrzymań mają charakter zapobiegawczy i odbywają się w sposób niezapowiedziany. Podczas inspekcji sprawdzany jest stan pomieszczeń, w których przebywają zatrzymani, zostają przeprowadzone z nimi rozmowy „w cztery oczy” oraz analizowana jest dokumentacja sporządzana w kontrolowanym miejscu. Do miejsc zatrzymań zaliczamy: zakłady karne, poprawcze, policyjne izby dziecka, schroniska dla nieletnich, młodzieżowe ośrodki wychowawcze, młodzieżowe ośrodki socjoterapii, jak również szpitale psychiatryczne, wojskowe miejsca zatrzymań, izby wytrzeźwień i domy pomocy społecznej, areszty śledcze oraz pomieszczenia dla osób zatrzymanych przy placówkach Straży Granicznej i ośrodki strzeżone dla cudzoziemców²².

Ważną rolę w zapewnieniu przestrzegania *Protokołu stambulskiego* pełni również Minister Sprawiedliwości, którego działalność jest ściśle powiązana z Rzecznikiem Praw Obywatelskich. To właśnie do niego RPO występuje z prośbą o odniesienie się do przedstawionych mu naruszeń praw człowieka wykrytych podczas prowadzonych wizytacji w jednostkach penitencjarnych. RPO może również wnioskować o zmianę przepisów prawa przez Ministra Sprawiedliwości. Przykładem takiej sytuacji było wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich do Ministra Sprawiedliwości w sprawie zwiększenia powierzchni celi mieszkalnej do 4 m² dla osób pozbawionych wolności²³.

Amnesty International (AI) jest międzynarodową organizacją zrzeszającą ponad 7 milionów ludzi, którzy istniejącą na świecie niesprawiedliwość traktują bardzo osobiście. Pragną stworzyć i oglądać świat wolny od prześladowań. W takim świecie ludzie mają zapewnioną ochronę, a każdy, kto dopuści się przewinienia, ponosi za to stosowną karę²⁴.

Członkowie AI mówią o sobie: „W swoich działaniach kierujemy się uniwersalnością i niepodzielnością praw człowieka, bezstronnością i niezależnością, solidarnością międzynarodową i skutecznymi działaniami na rzecz konkretnych osób, których prawa zostały złamane”²⁵.

Poprzez prowadzenie badań, kampanii, akcji oraz działalności edukacyjnej doprowadzają krzywdzicieli przed wymiar sprawiedliwości, zmieniają prawa ograniczające wolność jednostki oraz uwalniają ludzi więzionych, którzy mieli odwagę wyznawać swoje wartości, a zostali ukarani²⁶.

Amnesty International w Polsce jest stowarzyszeniem o charakterze masowym i globalnym, tworzonym przez ponad 7 000 członków i członkiń oraz dziesiątki tysięcy zwolenników. Działa na terenie całej Polski, w grupach lokalnych lub szkolnych oraz w sieci edukatorów/edukatorek. Grupy lokalne tworzone są przez ochotników działających w swoich miejscowościach, rozpowszechniających wiedzę o prawach

²² Ibidem.

²³ <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/wystapienie-do-ministra-sprawiedliwosci-ws-zwiekszenia-powierzchni-mieszkalnej-przypadajacej-na-osobe-pozbawiona-wolnosci> (pobrano 26.02.2017 r.).

²⁴ <https://amnesty.org.pl/o-nas/> (pobrano 23.02.2017 r.).

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

człowieka. Organizują różne wydarzenia, aby pokazać istotę problemów związanych z łamaniem praw człowieka oraz przedstawić zakres działalności organizacji. W ten sposób członkowie AI zachęcają ludzi do napisania listu bądź podpisania petycji. Działalność grup lokalnych jest różnorodna. Organizują eventy, happeningi, konferencje, współpracują z innymi organizacjami, jednak powodzenie tych akcji zależy już wyłącznie od pomysłowości działaczy²⁷.

Amnesty International działa w Szkolnych Grupach. Grupy te kształtują oraz rozwijają ideę ochrony praw człowieka, pokazują istniejące problemy nietolerancji i agresji w szkołach. Ich działalność wzmacnia wrażliwość uczniów oraz nauczycieli na istniejące problemy oraz pokazuje, jak należy je rozwiązywać. Działania Szkolnych Grup przyczyniają się do budowania środowiska szkolnego, samorządności, a także społeczności obywatelskiej²⁸.

1.2. Organizacje zajmujące się monitorowaniem przestrzegania praw człowieka w UE i na świecie

Monitoring rozumiany jest jako zaplanowane, uporządkowane działania realizowane zgodnie z przyjętymi zasadami, schematami, prowadzone przez dłuższy czas, mające na celu zbadanie określonej rzeczywistości społecznej. Poprzez monitoring pragniemy zmienić badaną rzeczywistość bez użycia przemocy²⁹.

Monitoring praw człowieka polega na:

- gromadzeniu danych o rodzaju oraz obszarze naruszeń praw człowieka;
- opracowaniu zebranych danych oraz porównaniu ich ze standardami zawartymi w aktach prawnych takich jak: konstytucja, ratyfikowane umowy międzynarodowe oraz ustawy;
- wyjaśnieniu przyczyn naruszeń praw człowieka oraz podaniu propozycji rozwiązań w danym obszarze;
- gromadzeniu materiałów niezbędnych do przeprowadzenia zmian systemowych w przyszłości³⁰.

Parlament Europejski jest jednym z organów Unii Europejskiej, który odgrywa kluczową rolę w rozwoju polityki praw człowieka. We współpracy z innymi instytucjami przyczynia się do tworzenia prawa, jak również pełni funkcje kontrolne i budżetowe. Na odbywających się raz w miesiącu posiedzeniach plenarnych poruszane są poszczególne zagadnienia związane z prawami człowieka. Parlament

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem.

²⁹ M. Nowicki, Z. Fialova, *Monitoring praw człowieka*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2000, s. 13.

³⁰ Ibidem, s. 14.

Europejski odnosi się do spraw bieżących bądź podejmuje nowe problemy, które nie były jeszcze omawiane³¹.

Prawa człowieka są priorytetem dla Parlamentu Europejskiego. Odgrywa on pierwszoplanową rolę w walce o demokrację, wolność słowa, wolne wybory oraz prawa uciśnionych³².

Parlament Europejski skrupulatnie pełni rolę strażnika swobód oraz wolności obywatelskich. Swoje zadania realizuje w Europie i na świecie. Parlament, rozpatrując przypadki łamania praw człowieka, powołuje się na Europejską Kartę Praw Podstawowych. Szczególnie wrażliwy jest na przestrzeganie zasad tolerancji oraz walczy z dyskryminacją ze względu na płeć, religię, pochodzenie etniczne i społeczne, orientację seksualną czy niepełnosprawność. Walczy z ksenofobią i rasizmem oraz przypomina o równości kobiet i mężczyzn wynikającej z norm europejskich³³.

Europejski Komitet do Spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu (CPT) przeprowadza wizytacje w miejscach, gdzie przebywają osoby pozbawione wolności, aby sprawdzić, jak są traktowane. Podczas wizytacji CPT ma nieograniczony dostęp do miejsc odosobnienia, przeprowadza rozmowy w cztery oczy z osobami pozbawionymi wolności oraz z każdym, kto może im dostarczyć niezbędnych informacji. Po każdej takiej wizycie CPT tworzy raport, w którym zawarte są wnioski, zalecenia oraz prośby o informacje, a następnie wysyła go do danego państwa. CPT zwraca się również o udzielenie szczegółowych odpowiedzi na wystosowane w raporcie zapytania. Delegacje CPT przeprowadzają kontrole zazwyczaj raz na cztery lata, jednak, jeśli to konieczne, mogą przeprowadzić wizyty dodatkowe. Komitet, chcąc przeprowadzić kontrolę w danym państwie, musi uprzednio poinformować rząd o tym zamiarze³⁴.

Europejska Komisja przeciw Rasizmowi i Nietolerancji (ECRI) jest niezależnym organem Rady Europy zajmującym się monitorowaniem zwalczania rasizmu, nietolerancji, ksenofobii oraz dyskryminacji rasowej. Do jej zadań należy kontrola aktów prawnych w państwach, ich polityki i środków zaplanowanych do zwalczania rasizmu i nietolerancji oraz efektywności ich wykonywania. ECRI oferuje **również nowe propozycje rozwiązań w kwestii naruszeń praw człowieka na szczeblu lokalnym, krajowym i globalnym**³⁵.

Komisarz Praw Człowieka Rady Europy jest instytucją, której zadanie to edukacja o prawach człowieka, a także udzielanie informacji o naruszeniach praw człowieka

³¹ G. Michałowska, op. cit., s. 256.

³² <http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/pl/20150201PVL00015/Prawa-Cz%C5%82owieka> (pobrano 24.02.2017 r.).

³³ Dyrekcja Generalna ds. Komunikacji Parlamentu Europejskiego, Parlament Europejski, Urząd Oficjalnych Publikacji Wspólnot Europejskich, Luksemburg 2009, s. 13-14.

³⁴ <http://www.cpt.coe.int/polish.htm> (pobrano 25.02.2017 r.).

³⁵ http://www.strasbourg.msz.gov.pl/pl/o_re/monitoring/ecri/ (pobrano 25.02.2017 r.).

oraz doradzanie, w jaki sposób je chronić. Wspomaga również krajowych rzeczników oraz inne podobne instytucje w realizowanych przez nie zadaniach. Jednak najważniejszym z wykonywanych przez niego zadań jest prowadzenie kontroli aktów prawnych, wykrywanie braków oraz wszelkich sprzeczności, jak również ocena ich realizacji przez państwa w zakresie ochrony praw człowieka³⁶.

Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ) powstała w 1945 roku na konferencji w San Francisco. Jej działalność opiera się na utrzymywaniu pokoju i bezpieczeństwa na świecie, a także rozwoju i wzmacnianiu ochrony praw człowieka. Dążąc do realizacji postawionych sobie celów, ustanowiono szereg standardów obejmujących zakres ochrony praw człowieka na arenie międzynarodowej. Dokumentem zbierającym w jedną całość zasady działalności jest *Międzynarodowa karta praw człowieka*, w skład której wchodzi m.in. *Powszechna deklaracja praw człowieka*. Każda organizacja, spisując swoje założenia w postaci aktów prawnych, musi również kontrolować ich wykonanie. Odpowiedzialnymi za monitorowanie wykonania przez państwa założeń zawartych w paktach i konwencjach ONZ są specjalnie powołane do tego komitety. W ramach ONZ działają: Komitet Praw Człowieka, Komitet Praw Ekonomicznych, Socjalnych i Kulturalnych, Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej, Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet, Komitet Przeciwko Torturom, Komitet Praw Dziecka, Komitet ds. Ochrony Praw Pracowników Migrujących oraz Członków Ich Rodzin, Komitet ds. Praw Osób Niepełnosprawnych oraz Komitet ds. Wymuszonych Zaginięć³⁷.

Komitety monitorują działalność państw poprzez zbieranie informacji ze źródeł rządowych i pozarządowych, badanie otrzymanych skarg, jak również wizytacje w danym państwie. Po analizie zebranych dowodów tworzony jest raport³⁸.

Monitoringiem praw człowieka w ONZ zajmuje się również Rada Praw Człowieka poprzez prowadzenie Powszechnego Przeglądu Okresowego ONZ. Kontrola państwa odbywa się na podstawie zebranych informacji w trzech dokumentach: raporcie przygotowanym przez Biuro Wysokiej Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka, raporcie przygotowanym przez organizacje pozarządowe oraz raporcie krajowym przygotowanym przez państwo poddane kontroli. W raporcie znajdziemy informacje na temat przeprowadzonych działań związanych z przestrzeganiem praw człowieka, ich promocji oraz ochrony, w okresie od ostatniego przeglądu, oraz dane dotyczące realizacji zobowiązań międzynarodowych z zakresu praw człowieka³⁹.

³⁶ G. Michałowska, op. cit., s. 162.

³⁷ <https://bip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/onz-i-prawa-czlowieka/wspolpraca-w-ramach-systemu-onz/> (pobrano 25.02.2017 r.).

³⁸ G. Michałowska, op. cit., s. 79.

³⁹ http://www.msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/prawa_czlowieka/prawa_czlowieka_w_ujeciunz/powszechny_przeglad_okresowy (pobrano 25.02.2017 r.).

Human Rights Watch (HRW) jest pozarządową, niezależną organizacją działającą na rzecz praw człowieka. Powstała w 1978 roku w Helsinkach, jako odpowiedź na podpisanie trzy lata wcześniej Aktów Końcowych KBWE. Obecnie swoją siedzibę ma w Nowym Jorku. Głównym celem Human Rights Watch jest: zapewnienie powszechnej sprawiedliwości oraz dążenie do zaniechania łamania praw człowieka. Szczególną uwagę HRW przywiązuje do zapewnienia ochrony praw kobiet i dzieci. Dąży również do zniesienia cenzury na różnych płaszczyznach, dając możliwości każdemu do swobodnego wyrażenia swoich poglądów. W niektórych miejscach na świecie za wypowiadanie głośno swojego stanowiska, które jest odmienne od panującej powszechnie opinii, ponosi się karę⁴⁰. Przykładami takich państw są Erytrea, Iran czy Syria⁴¹.

HRW ma również na uwadze sytuację więźniów. Zabiega o to, żeby byli traktowani w sposób humanitarny oraz mieli prawo do uczciwego procesu. Celem HRW jest także zapobieganie zabójstwom o charakterze politycznym oraz dostarczaniu broni na obszary objęte konfliktami zbrojnymi. Aby spełnić te cele, należy prowadzić skrupulatny monitoring na świecie. W tym celu HRW podzielono na pięć departamentów terytorialnych: Afrykę, Azję, Bliski Wschód, obie Ameryki oraz kraje OBWE⁴².

Organizację Human Rights Watch odróżnia od innych przede wszystkim liczba członków oraz sposób ich działania. Nie manifestują otwarcie swojego niezadowolenia w konkretnej sprawie, natomiast prowadzą swoje śledztwa indywidualnie, tzw. misje śledcze pozwalające im na zdemaskowanie stosowania nielegalnych praktyk. Nie organizują pikiet ani happeningów, za to współpracują z lokalnymi i światowymi mediami oraz różnymi fundacjami, w celu wywarcia jak największego wpływu na władze oraz opinię publiczną⁴³.

Reasumując, tortury to czyn, który pomimo wielu ograniczeń prawnych wciąż stanowi zagrożenie we współczesnym świecie. W większości państw na świecie odnotowano przypadki stosowania tortur. W jednych ich powtarzalność jest niewielka, w innych stosowane są nagminnie. Dlatego ważnym elementem w walce z łamaniem praw człowieka jest monitoring. Polega on na prowadzeniu regularnych, niezapowiedzianych wizytacji przez niezależne organy w miejscach pozbawienia wolności, sporządzeniu raportu i wydaniu wytycznych, które muszą zostać spełnione przez odpowiednie organy, a także na systematycznej kontroli realizacji tych zaleceń. Każde państwo, dla którego ważne jest dobro swoich obywateli i które dąży

⁴⁰ <http://www.hrppc-pphrc.ca/english/human-rights-watch.html> (pobrano 24.02.2017 r.).

⁴¹ <http://wiadomosci.dziennik.pl/media/zdjecia/389631,5,ranking-10-krajow-w-ktorych-panuje-najwieksza-cenzura.html> (pobrano 24.02.2017 r.).

⁴² <http://www.hrppc-pphrc.ca/english/human-rights-watch.html> (pobrano 24.02.2017 r.).

⁴³ Ibidem.

do zapewnienia przestrzegania praw człowieka, powinno posiadać lub wprowadzić taki system ochrony⁴⁴.

Nad przestrzeganiem praw człowieka w państwie oraz na świecie czuwają instytucje państwowe, organizacje międzynarodowe oraz organizacje pozarządowe. Te ostatnie są niezależne od administracji publicznej oraz zdeterminowane, by zrealizować postawione przed sobą cele. Ze względu na swoją działalność związaną ze zwiększeniem spójności społecznej nazywane są trzecim sektorem. Cechą odróżniającą organizacje pozarządowe od innych instytucji jest ich działalność non profit. Ważne jest dla nich aktywne działanie, a nie osiągnięcie zysków⁴⁵.

Jak dotąd praktyka w wielu krajach pokazała, że bez skutecznej dokumentacji, fachowej identyfikacji problemów trudno jest wymiarowi sprawiedliwości wszcząć skuteczne, przewidziane prawem procedury. Dlatego opracowano *Podręcznik skutecznego badania i dokumentowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania lub karania* zwany *Protokołem stambulskim*, który pozwoli na prowadzenie efektywnych badań nad naruszeniami praw człowieka. Ogromną rolę w badaniu osób torturowanych odgrywają pracownicy służby zdrowia, w szczególności lekarze. Stąd też Prezes Naczelnej Rady Lekarskiej – dr Maciej Hamankiewicz – uważa, że rozpowszechnianie *Protokołu stambulskiego* odgrywa istotną rolę w kontekście ochrony praw człowieka. Wskazuje również na potrzebę uzupełniania programów kształcenia i doskonalenia pracowników służby zdrowia w taki sposób, by posiadali wiedzę na temat rozpoznawania symptomów stosowania tortur u pacjentów⁴⁶.

2. Praktyka w zakresie stosowania zaleceń *Protokołu stambulskiego* w Polsce i na świecie

2.1. Psychologiczny mechanizm dehumanizacji leżący u podstaw stosowania tortur

Według F. Zimbardo dehumanizacja odgrywa kluczową rolę w zrozumieniu niehumanitarnego traktowania człowieka przez człowieka. Osoby poddane temu procesowi tracą swój status ludzki, są uznawane za kogoś/coś gorszego, niezasługującego

⁴⁴ Monitoring miejsc pozbawienia wolności – przewodnik praktyczny, ATP, 2004, s. 19.

⁴⁵ A. Wójtowicz-Dawid, *Organizacje pozarządowe i ich rola w realizacji spójności społeczno-ekonomicznej – wybrane aspekty prawne*, Katedra Prawa Administracyjnego, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania z siedzibą w Rzeszowie, Zeszyt 18/26, s. 1-2.

⁴⁶ J. Bukowski, *Lekarze wobec problemu stosowania tortur oraz innego niehumanitarnego traktowania lub karania*, „Skalpel” 02/2016 (marzec-kwiecień).

na szacunek. Zawieszeniu ulegają zatem zasady moralne, sumienia oraz empatia, co pozwala wyrządzić krzywdę drugiej osobie, a w skrajnej postaci eksterminować ją⁴⁷.

Poddając człowieka procesowi dehumanizacji, odbiera mu się jego człowieczeństwo, czyniąc go bezwartościowym. Dzieje się tak wtedy, kiedy uzna się, że „inni” posiadają odmienne od nas cechy, myśli, cele życiowe oraz wyznają różne wartości. Wszelkie ludzkie cechy, które mogą być podobne do naszych, są zacierane i usuwane z naszej świadomości. Taki proces osiąga się poprzez psychologiczne mechanizmy intelektualizacji, zaprzeczenia i izolowania afektu⁴⁸.

Dehumanizacja w stosunkach międzyludzkich polega na uprzedmiotowieniu człowieka. To proces, w którym postrzega się istotę ludzką jako przedmiot pozbawiony cech ludzkich, uczuć. Traktuje się człowieka bezosobowo – jako „to”, a nie „ty”. W przeciwieństwie do relacji międzyosobowych, które są subiektywne, osobiste i emocjonalne, relacje zdehumanizowane są obiektywne, analityczne, pozbawione empatycznych i emocjonalnych reakcji. Proces dehumanizacji chroni jednostkę przed pobudzeniem emocjonalnym. W tym kontekście odnosimy się do zadań, których wykonanie byłoby silnie zakłócone poprzez emocje. Są takie sytuacje, kiedy musimy zrealizować narzucone nam zadania, jednak już sama myśl o ich wykonaniu staje się przytłaczająca, powoduje utratę sił. W takiej sytuacji postawieni są żołnierze. Pomimo tego, że są normalnymi ludźmi, muszą czasami odczłowieczyć przeciwnika, by móc zabijać na wojnie. Mówimy wtedy o dehumanizacji wroga, która podważa zasadę „nie zabijaj”⁴⁹.

Nawet prawidłowo rozwinięci moralnie ludzie, nastawieni na działania humanitarne, pod wpływem różnych zachowań antyspołecznych mogą ulec przemianie i traktują drugą osobę gorzej, niż na to zasługuje. Dehumanizacja często prowadzi do negatywnych zachowań międzyludzkich. Pozwala traktować ludzi gorzej, wprowadzając określenie „podludzi”. Postrzeganiu innych jako złych ludzi, niższych od ludzi, porównywaniu ich do zwierząt sprzyjają takie środki jak etykiety, stereotypy czy obrazy propagandowe⁵⁰.

Eksperyment przeprowadzony przez Alberta Bandurę pozwala zrozumieć znaczenie etykiet nadawanych innym ludziom i ich rolę w procesie dehumanizacji. W eksperymencie brało udział 72 studentów. Zostali oni podzieleni na „zespoły nadzorujące”, które miały za zadanie wymierzanie kary w postaci wstrząsów elektrycznych za podejmowanie złych decyzji przez grupy pełniące funkcje „decydentów”. Osoby biorące udział w eksperymencie zostały losowo przydzielone do trzech warunków etykietowania: do warunków dehumanizacji, humanizacji

⁴⁷ P. Zimbardo, *Efekt Lucyfera. Dlaczego dobrzy ludzie czynią zło?*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 328.

⁴⁸ Ibidem, s. 240.

⁴⁹ <https://portal.abczdrowie.pl/dehumanizacja> (pobrano 25.03.2017 r.).

⁵⁰ P. Zimbardo, op. cit., s. 241.

lub neutralnego oraz dwóch warunków odpowiedzialności: zindywidualizowanej lub dyfuzji odpowiedzialności. „Zespoły nadzorujące” nadawały etykiety na podstawie podsłuchanych rozmów między eksperymentatorem a jego asystentem. Na podstawie ich opinii w warunkach dehumanizacji określano decydentów jako grupę zdemoralizowaną, zezwierzęconą. W warunkach humanizacji członkowie grupy byli charakteryzowani jako wrażliwi, rozważni, o cechach ludzkich. W warunkach neutralnych nie poczyniono żadnych uwag. Po tak nadanych etykietkach nadszedł czas na kary. Najsilniejsze wstrząsy otrzymali ci, których nazwano dehumanizująco „zwierzętami”, najłagodniejsze – ci, których uważano za „sympatycznych”, natomiast grupa neutralna, którym nie nadano etykiet, otrzymała wstrząsy o sile pomiędzy tymi skrajnymi.

Decydenci otrzymywali silniejsze wstrząsy, jeśli brali odpowiedzialność za swoje czyny jako cała grupa, natomiast słabsze, kiedy mieliby wziąć winę na siebie. Dyfuzja odpowiedzialności zmniejsza nasze zahamowania wobec popełnianych krzywd⁵¹.

Albert Bandura wyjaśnił mechanizm „odłączenia moralnego”, który umożliwia ludziom krzywdzenie innych ludzi. Mechanizm ten pozwala na dokonywanie swoistej reinterpretacji własnego, krzywdzącego innych ludzi zachowania. Pozwala zinterpretować swoje destrukcyjne zachowania jako zachowania moralne, poprzez odrzucenie sankcji stosowanych wobec siebie, które zwykle regulują nasze zachowanie. Albert Bandura przedstawia cztery typy mechanizmów poznawczych. Po pierwsze, uznajemy nasze krzywdzące zachowanie za słuszne. Stawiamy siebie w lepszym świetle, porównując nasze zachowania do nagannych zachowań naszych wrogów („My ich tylko torturujemy, oni ścinają nam głowy”). Ważny jest także dobór słów, który może złagodzić drastyczne sytuacje. Po drugie, możemy minimalizować nasze poczucie winy poprzez dyfuzję lub przemieszczenie osobistej odpowiedzialności za popełnione czyny. Po trzecie, możemy zmienić sposób myślenia o krzywdach wyrządzonych poprzez nasze działania. Możemy ignorować konsekwencje naszych działań, minimalizować je lub nie wierzyć w ich prawdziwość. Po czwarte, odnosimy się do ofiar, obarczając je całą winą za konsekwencje naszych czynów, a także dehumanizując je⁵².

Mechanizm dehumanizacji jest obecny najczęściej, gdy ludzie zachowują się względem innych w sposób wrogi, okrutny, stosują przemoc, dyskryminację, a także eksterminację⁵³.

2.2. Stosowanie tortur w amerykańskiej armii

Przykładem stosowania tortur w amerykańskiej armii jest więzienie Abu Ghraib w Iraku. To tam żołnierze z Żandarmerii Wojskowej dopuszczali się fizycznych oraz

⁵¹ Ibidem, s. 330-334.

⁵² Ibidem, s. 334-335.

⁵³ <https://portal.abczdrowie.pl/dehumanizacja> (pobrano 25.03.2017 r.).

psychicznych nadużyć wobec osadzonych. W maju 2004 roku ujawniono fotografie będące dowodem przestępstwa. Zdjęcia przedstawiają młodych amerykańskich mężczyzn i kobiety stosujących tortury na cywilach osadzonych w więzieniu. Wśród niedopuszczalnych zachowań żołnierzy można zauważyć: ciosy pięścią, kopanie aresztowanych, zmuszanie nagich więźniów do noszenia damskiej bielizny na głowach, zmuszanie nagich i zakapturzonych więźniów do budowania ze swoich ciał stosów i piramid, naskakiwanie na stopy, przymuszanie męskich więźniów do masturbacji przy jednoczesnym ich nagrywaniu i fotografowaniu wraz z uśmiechającymi się i zachęcającymi do tego kobietami żołnierzami, a także włóczenie więźniów po ziemi ze smyczą przywiązaną do szyi, i wiele innych⁵⁴.

Jednak najbardziej znanym obrazem stosowania tortur w więzieniu, który ujrzał światło dzienne, obiegając cały świat, było zdjęcie przedstawiające „mężczyznę wpisanego w trójkąt” – stojącego w niewygodnej pozycji na skrzyni, z zakrytą głową, rękoma szeroko rozstawionymi oraz przyczepionymi do palców rąk kablami elektrycznymi. Powiedziano mu, że jeśli opadnie z sił i spadnie ze skrzyni, zostanie porażony prądem. Kable prowadziły donikąd, jednak bojąc się o własne życie, mężczyzna wierzył w kłamstwa swoich oprawców⁵⁵.

Po ujawnieniu tych faktów opinia publiczna otrzymała informacje, że stosowania tortur na więźniach dopuściła się nieliczna grupa określana mianem „zgniłych jabłek”, które znalazły się w skrzynce z potencjalnie dobrymi jabłkami. Przedstawiano prześladowców jako „zbrodniarzy wojennych”⁵⁶.

Innym ośrodkiem, w którym stosowane są tortury, jest więzienie Guantanamo na Kubie, które uznawane jest za najcięższe na świecie ze względu na brak obowiązującego tam prawa. Przemoc stosowana jest tam nagminnie, a każdy dzień to walka o przetrwanie. Po ataku na World Trade Center (WTC) zostali tam przewiezieni terroryści i podejrzani o terroryzm. Odsiadujący tam wyrok byli bici i poniżani. Niektórzy byli przetrzymywani w Guantanamo przez dłuższy czas bez wyroku, a inni nie mieli żadnych powiązań z terroryzmem⁵⁷.

Statystyczny Amerykanin myśli, że w Guantanamo przetrzymywani są terroryści porównywani do wykonawców ataku na WTC. Taką informację rozprzestrzenia również sekretarz obrony, nazywając osadzonych „najgorszymi z najgorszych”. Jednak według opublikowanych w 2006 roku przez Centrum Badań Politycznych Uniwersytetu Seton Hall (CPR) informacji większość jeńców nie została schwytana przez CIA w ramach rozpracowywania Al-Kaidy, a zostali dostarczeni przez afgańskich

⁵⁴ P. Zimbardo, op. cit., s. 40-41.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem, s. 348.

⁵⁷ <http://www.banzaj.pl/Guantanamo-najciezsze-wiezienie-na-swiecie-6995.html> (pobrano 30.03.2017 r.).

i pakistańskich łowców głów w zamian za 5 tys. dolarów. CPR podaje, że wskaźnik takich ludzi to 80 procent⁵⁸.

Już podczas transportu z Afganistanu do Guantanamo jeńcy wojenni byli poddawani poniżającym i niehumanitarnym praktykom takim jak: golenie głów, rozbieranie się do naga i przeszukiwanie miejsc intymnych, robienie zdjęć nagim ludziom. Byli skrepowani łańcuchami oraz zmuszani do noszenia rękawic i masek chirurgicznych. Podczas przesłuchań zaklejano jeńcom usta, a także całą głowę, zastraszano zatrzymanych i ich rodziny, a także prowadzono ich na smyczy oraz zmuszano, by zachowywali się jak psy. W wielu przypadkach żołnierze amerykańscy bili więźniów⁵⁹.

Po ataku terrorystycznym 11 września 2001 roku na World Trade Centre w Nowym Jorku winą za śmierć kilku tysięcy osób obarczono organizację terrorystyczną Al-Kaida, której przywódca Osama bin Laden przebywał w Afganistanie. Odpowiedzią na atak było przeprowadzenie odwetu przez Amerykanów na Afganistan oraz obalenie rządów talibów⁶⁰.

Wszyscy, którzy byli podejrzani o współpracę z talibami w trwającym konflikcie z USA, byli przetrzymywani w amerykańskiej bazie lotniczej w Bagram w Afganistanie⁶¹.

Według informacji zebranych przez Międzynarodowy Czerwony Krzyż we wspomnianej bazie były stosowane tortury. Wynika to z zeznań dziewięciu byłych więźniów potwierdzających, że byli przetrzymywani w ciemnych celach oraz pozbawiano ich światła oraz snu. Tortury miały się odbywać w oddzielnym budynku zwanym „Tor Jail”, czyli „czarne więzienie”⁶².

W stosunku do zatrzymanych stosowano tzw. wzmocnione techniki przesłuchań obejmujące m.in.: podtapianie (*waterboarding*), bicie różnymi przedmiotami, zakazywanie więźniom snu, gwałcenie, elektrowstrząsy, odmawianie im jedzenia, picia i opieki medycznej. Przez takie działania dążono do uzyskania informacji na temat funkcjonowania komórek Al-Kaidy, potencjalnych planów ich ataków oraz informacji pozwalających na rozbięcie organizacji od środka⁶³.

⁵⁸ <http://www.newsweek.pl/swiat/guantanamo--glupcze,104477,1,1.html> (pobrano 30.03.2017 r.).

⁵⁹ A. Szpak, *Traktowanie zatrzymanych w Guantanamo Bay: czy mamy do czynienia z torturami?*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” nr 3, Warszawa 2007, s. 214.

⁶⁰ T. Pawłuszko, *Afganistan w polityce Stanów Zjednoczonych*, [w:] Ł. Smalec (red.), *Stracona dekada? Polityka bezpieczeństwa Stanów Zjednoczonych wobec „globalnych obszarów niepewności” (Iraku, Iranu, KRL-D oraz Afganistanu) w latach 2001-2011*, Wyd. Uniwersytet Warszawski, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych, Warszawa 2012, s. 31-32.

⁶¹ <http://wiadomosci.wp.pl/architekci-tortur-w-afganistanie-katuja-zatrzymanych-na-masowa-skale-6027724359185537a> (pobrano 30.03.2017 r.).

⁶² http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114873,7868554,Czerwony_Krzyz_potwierdza_tajne_wiezienie_w_Afganistanie.html (pobrano 30.03.2017 r.).

⁶³ <http://wiadomosci.wp.pl/architekci-tortur-w-afganistanie-katuja-zatrzymanych-na-masowa-skale-6027724359185537a> (pobrano 30.03.2017 r.).

Według amerykańskich wojskowych panujące tam warunki były znacznie gorsze niż w bazie Guantanamo na Kubie. Więźniowie byli pozbawieni wszelkich praw, w tym dostępu do pomocy prawnej. Wielu z nich przetrzymywanych było w wieloosobowych klatkach⁶⁴.

2.3. Polska – więzienie CIA w Szymanach

Informacja o istnieniu tzw. tajnych więzień CIA pojawiła się po raz pierwszy w artykule opublikowanym przez „New York Times” w marcu 2003 roku dotyczącym metod przesłuchania jednego z członków Al Kaidy – Khalida Shaikha Mohammeda. Według źródeł CIA był on przetrzymywany w kilku takich miejscach poza Stanami Zjednoczonymi. W listopadzie 2005 roku po raz pierwszy sprecyzowano działalność systemu tajnych więzień CIA rozmieszczonych w ośmiu państwach. Wspomniano o kilku krajach Europy Wschodniej, jednak nie wymieniono Polski⁶⁵. Publikacja wzbudziła zainteresowanie mediów, które dążyły do odkrycia, w jaki sposób uzyskiwane są informacje od pojmanych więźniów w ramach prowadzonej przez George’a W. Busha tzw. walki z terroryzmem oraz umieszczania ich w tajnych miejscach przetrzymywania (*CIA black sites*) rozmieszczonych w różnych krajach⁶⁶.

Domniemania na temat istniejących tajnych więzień w Polsce przedstawiła w 2005 roku organizacja Human Rights Watch. Według doniesień organizacji więzienie miało znajdować się w ośrodku szkoleniowym Agencji Wywiadu w Starych Kiejkutach oraz w pobliżu lotniska wojskowego w Szymanach na Mazurach w latach 2002-2003. Dowodem miała być analiza ruchu lotniczego. Jednak władze Rzeczypospolitej nie potwierdzają istnienia „czarnych placówek” na terenie Polski⁶⁷.

W sierpniu 2007 roku „The New Yorker” opublikował artykuł potwierdzający, że Khalid Shaikh Mohammed był przetrzymywany i torturowany właśnie w Polsce. Dowód przetrzymywania w Polsce Mohammeda miała stanowić otrzymana od pilnujących go agentów butelka wody mineralnej, na której etykiecie dostrzegł adres mailowy kończącym się domeną pl⁶⁸.

Agencja Associated Press we wrześniu 2010 roku, powołując się na raport Inspektora Generalnego CIA, ujawniła, że podczas przesłuchiwania Abda al-Rahima Al-Nashirego dopuszczono się złamania legalnych zasad związanych z uzyskiwaniem

⁶⁴ <http://konflikty.wp.pl/kat,1020347,title,Guantanamo-to-przy-tym-hotel-szokujacy-raport,wid,11329554,wiadomosc.html> (pobrano 30.03.2017 r.).

⁶⁵ M. Jastrzębski, *Prawne i polityczne implikacje sprawy więzień CIA w Polsce. Orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawach Al-Nashiri i Husayn (Abu Zubaydah) przeciwko Polsce*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarne” 6, UWM w Olsztynie 2015, s. 46.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1632325,W-USA-odtajniono-dokumenty-dotyczace-tajnych-wiezien-CIA> (pobrano 28.03.2017 r.).

⁶⁸ M. Jastrzębski, op. cit., s. 47.

informacji. Przystawiono mu do głowy pistolet lub pracującą wiertarkę do ciała, symulując egzekucję. W raporcie również potwierdzono, że Al-Nashiri, Abu Zubaydah i Szejk Mohammed byli wielokrotnie podtapiani, czyli stosowano na nich tzw. wzmocnione techniki przesłuchań⁶⁹.

Również streszczenie tajnego raportu specjalnej komisji amerykańskiego Senatu opublikowane w grudniu 2014 roku potwierdzało, że w Starych Kiejkutach funkcjonowało tajne więzienie CIA. Z dokumentu wynika, że polskie władze w znacznym stopniu działały pod presją Amerykanów. Pomimo że w streszczeniu nie znalazło się słowo „Poland”, jednak z chronologicznej analizy wydarzeń można wywnioskować, że do Starych Kiejkut pasuje kryptonim Detention Site Blue, czyli Ośrodek Zatrzymań Niebieski. W streszczeniu znajdziemy też informacje, że po zamknięciu Detention Site Green w grudniu 2002 roku Al-Nasziri i Abu Zubajda zostali przeniesieni do Detention Site Blue. Natomiast według Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka w tym czasie do Polski trafił Palestyńczyk Zajnulabidin Abu Zubajda. Obaj wyżej wspomniani mężczyźni byli poddawani torturom w Polsce. Znęcano się nad więźniami psychicznie i fizycznie. Funkcjonariusze grozili Al-Nasziriemu, że wezwą do więzienia jego matkę i na jego oczach ją wykorzystają⁷⁰.

Z raportu Open Society Justice Initiative wydanego na początku 2013 roku wynika, że 6 z 136 więźniów tajnych placówek CIA było przetrzymywanych w Polsce. Natomiast o istnieniu tajnych więzień mieli wiedzieć: prezydent RP Aleksander Kwaśniewski, premier Leszek Miller, szef Biura Bezpieczeństwa Narodowego Marek Siwiec, minister obrony Jerzy Szmajdziński oraz szefowie cywilnych i wojskowych służb wywiadowczych: Zbigniew Siemiątkowski i Marek Dukaczewski⁷¹.

Według informacji przedstawionych przez „The Washington Post” ośrodek szkoleniowy w Starych Kiejkutach został oddany do użytku CIA przez polski wywiad w 2001 roku. Na mocy podpisanego w 2003 roku między Warszawą i Waszyngtonem porozumienia polskie służby specjalne otrzymały 15 mln dolarów na wyremontowanie oraz wynajęcie CIA budynku na terenie wspomnianego ośrodka z przeznaczeniem na *black site*. Miejsce to otrzymało kryptonim „Quartz”⁷².

Sprawa tajnych więzień CIA zainteresowała również takie organizacje jak Rada Europy i Unia Europejska. Opracowane przez nie raporty wskazywały na istotną rolę Polski w nielegalnym transporcie osób podejrzanych przez CIA o terroryzm, działając w tzw. pajęczej sieci. Dowodem na udział Polski w transferze zatrzymanych były zapisy monitorujące ruch statków powietrznych sporządzone przez Eurocontrol – Europejską Organizację ds. Bezpieczeństwa Żeglugi Powietrznej na terenie

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ <http://forsal.pl/artykuly/840752,tajne-wiezienia-cia-raport-obnaza-uleglosc-polskich-wladz-wobec-amerykanow.html> (pobrano 28.03.2017 r.).

⁷¹ M. Jastrzębski, op. cit., s. 48.

⁷² Ibidem.

państw europejskich. Organizacja ta ujawniła dane potwierdzające wylot pod koniec września i października z tajnej jednostki CIA w Kabulu samolotu Boeing 737, który był wykorzystywany przez CIA do transportu więźniów. Jedynym miejscem lądowania w Europie tego samolotu w tym okresie były Szymany. Natomiast według komisji Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy w latach 2002-2005 na lotnisku w Szymanach lądowały co najmniej 8-10 razy cztery samoloty Gulfstream i Boeing⁷³.

Od marca 2008 roku Prokuratura Regionalna w Krakowie prowadzi śledztwo w sprawie tajnych więzień CIA na terytorium Polski, bada, czy polskie władze udzieliły zgody na ich utworzenie w latach 2002-2003 oraz czy przedstawiciele polskich władz nie przekroczyli uprawnień, wyrażając zgodę na stosowanie tortur przeciwko osobom podejrzanym o terroryzm⁷⁴.

Obaj przetrzymywani mężczyźni – Zajnulabidin Abu Zubajda i Abda al-Rahim Al-Nashiri – wnieśli skargę na działania Polski do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. W lipcu 2014 roku Trybunał orzekł, że Polska dopuściła się złamania prawa dotyczącego zakazu stosowania tortur, nie zapewniła więźniom prawa do rzetelnego procesu oraz prawa do wolności i bezpieczeństwa osobistego. Sędziowie Trybunału zarzucili także polskim władzom brak współpracy w rozwikłaniu tej sprawy, a zatem naruszenie art. 38 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności⁷⁵.

Polska za naruszenie zawartych w Konwencji praw, zgodnie z wyrokiem Trybunału, musi wypłacić łącznie 230 tys. euro zadośćuczynienia Al-Nashiriemu i Abu-Zubaydzie⁷⁶.

W raporcie przedstawionym przez RPO z działalności w Polsce Krajowego Mechanizmu Prewencji (KMP) w 2014 roku znajdujemy informacje, że przedstawiciele KMP zajmowali się analizą informacji otrzymanych od Biura Informacji Krajowego Rejestru Karnego o funkcjonariuszach skazanych za stosowanie przemocy wobec osadzonych. Z analizy wynika, że w latach 2013-2014 skazano trzech funkcjonariuszy policji w związku ze stosowaniem przemocy w celu uzyskania informacji od zatrzymanych lub znęcaniem się fizycznym bądź psychicznym nad osobą pozbawioną wolności. Podkreślono, że w tych przypadkach doszło do stosowania tortur, gdyż policjanci zadawali zatrzymanym ból fizyczny lub psychiczny. Ustalono również,

⁷³ Ibidem, s. 49-50.

⁷⁴ <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1632325,W-USA-odtajniono-dokumenty-dotyczace-tajnych-wiezien-CIA> (pobrano 30.03.2017 r.).

⁷⁵ <http://www.rp.pl/artykul/1128487-Polska-przegrala-przed-Europejskim-Trybunalem-Praw-Czlowieka-ws--tajnych-wiezien-CIA.html#ap-1> (pobrano 29.03.2017 r.).

⁷⁶ <http://wiadomosci.dziennik.pl/swiat/artykuly/477454,raport-o-tajnych-wiezieniach-cia-detention-site-blue-to-stare-kiejkuty.html> (pobrano 29.03.2017 r.).

że do przemocy dochodziło w pomieszczeniach służbowych funkcjonariuszy na terenie posterunku⁷⁷.

Z kolejnego raportu RPO z działalności w Polsce KMP w roku 2015 dowiadujemy się, że w 2015 roku również oskarżono i skazano funkcjonariusza Policji za uderzenie dwukrotnie w twarz zatrzymanego w celu uzyskania przyznania się do winy, jak również uderzenie dwukrotnie w twarz drugiego zatrzymanego oraz polecenie mu stania na baczność na jednej płytce, co miało również skutkować przyznaniem się do winy. Podkreślono, że funkcjonariusz dopuścił się stosowania tortur względem zatrzymanych⁷⁸.

Według danych przedstawionych w kwietniu 2017 roku przez przedstawicieli Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur w latach 2008-2015 skazano 33 policjantów w 22 sprawach karnych z art. 246 Kodeksu karnego⁷⁹, a w 2016 roku uprawomocniło się kolejnych sześć wyroków dotyczących dziewięciu funkcjonariuszy. Funkcjonariusze policji w bezlitosny sposób znęcali się nad ofiarami, bijąc ich gumowymi pałkami po całym ciele, rażąc paralizatorem, rozbierając ich, a także grożąc podrzuceniem im narkotyków⁸⁰.

Wnioski

Monitoring stosowania zaleceń *Protokołu stambulskiego* w Polsce odbywa się poprzez prowadzenie niezapowiedzianych kontroli przez odpowiednie instytucje państwowe w zakładach penitencjarnych, zbieranie danych, a w razie jakichkolwiek naruszeń podanie możliwych rozwiązań problemu. Takie działania mają charakter prewencyjny. Ocenie zostają poddane miejsca, w których przebywają zatrzymani, sposób ich traktowania przez strażników i respektowanie przysługujących im praw. Poza instytucjami państwowymi ważną rolę w ochronie praw człowieka odgrywają organizacje pozarządowe. Ich działania często są realizowane z większym powodzeniem niż instytucji państwowych, gdyż nie są ograniczone licznymi procedurami. Za swoją pracę nie oczekują zapłaty, priorytetem jest realizacja postawionych celów. Warto również wspomnieć, że ogromny wpływ na ochronę praw człowieka oraz przeciwdziałanie stosowaniu tortur ma sprawny system karny, ściśle określający

⁷⁷ Raport RPO z działalności w Polsce Krajowego Mechanizmu Prewencji w roku 2014, Warszawa 2015, s. 120.

⁷⁸ Raport RPO z działalności w Polsce Krajowego Mechanizmu Prewencji w roku 2015, Warszawa 2016, s. 130.

⁷⁹ Art. 246 Kodeksu karnego *Znęcanie się funkcjonariusza w celu uzyskania oświadczenia*. Funkcjonariusz publiczny lub osoba działająca na jego polecenie w celu uzyskania informacji, przyznania się do winy stosująca przemoc, groźbę bezprawną lub zadająca ból fizyczny bądź psychiczny innej osobie podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

⁸⁰ <http://wiadomosci.com/rzecznik-praw-obywatelskich-policja-stosuje-tortury-podczas-przesluchan/> (pobrano 11.05.2017 r.).

konsekwencje popełnionych czynów. W Polsce Kodeks karny określa jedynie kary dla osób, które chcąc uzyskać informacje od osób zatrzymanych, stosują przemoc. Jednak nie ma sprecyzowanych kar za stosowanie tortur. Szczególnym utrudnieniem w udowodnieniu tortur w zakładach penitencjarnych jest fałszowanie raportów przez funkcjonariuszy, zmowa milczenia czy uległość funkcjonariuszy wobec przełożonych. Funkcjonariusze wierzą w słuszność prowadzonych działań, więc stosowanie przemocy staje się dla nich działaniem rutynowym.

P. Zimbardo wykazuje, że w sprzyjających okolicznościach ludzie są zdolni do przekraczania granic sumienia i prawa. Człowiek poddany procesowi dehumanizacji, pomimo stawianego oporu, traci swoje człowieczeństwo, staje się bezwartościowy, zasługujący na to, żeby go poniżyć i źle traktować. Dehumanizując ludzi, traktujemy ich jak istoty gorsze od siebie, tworząc kategorie podludzi. W ten sposób otrzymujemy mentalne przyzwolenie na stosowanie czynów niemoralnych. Zabijanie ludzi oraz tortury są powszechnie stosowane przez żołnierzy na wojnie. Poprzez zdehumanizowanie wroga łatwiej jest go „zneutralizować”. Niestety, tortury stosowane są także w czasie pokoju, również w Polsce. Ich sprawcami bywają funkcjonariusze zaufania publicznego, co czyni ich działania szczególnie odrażającymi. Dlatego konieczne jest monitorowanie praw człowieka, bowiem pokusa dehumanizacji i wszelkich negatywnych jej konsekwencji jest zawsze aktualna.

BIBLIOGRAFIA

1. BUKOWSKI J., *Lekarze wobec problemu stosowania tortur oraz innego niehumanitarnego traktowania lub karania*, „Skalpel” 02/2016 (marzec-kwiecień).
1. BUSZ P., *Kontrola nad działaniami Policji w zakresie respektowania praw człowieka – rozważania ze szczególnym uwzględnieniem Krajowego Mechanizmu Prewencji*, źródło: <http://www.wspia.eu/file/21416/20-BUSZ.pdf> (pobrano 23.02.2017 r.).
2. Dyrekcja Generalna ds. Komunikacji Parlamentu Europejskiego, *Parlament Europejski*, Urząd Oficjalnych Publikacji Wspólnot Europejskich, Luksemburg 2009.
3. <http://forsal.pl/artykuly/840752,tajne-wiezienia-cia-raport-obnaza-uleglosc-polskich-wladz-wobec-amerykanow.html> (pobrano 28.03.2017 r.).
4. <http://konflikty.wp.pl/kat,1020347,title,Guantanamo-to-przy-tym-hotel-szokujacy-raport,wid,11329554,wiadomosc.html> (pobrano 30.03.2017 r.).
5. <http://wiadomosci.com/rzecznik-praw-obywatelskich-policja-stosuje-tortury-podczas-przesluchan/> (pobrano 11.05.2017 r.).
6. <http://wiadomosci.dziennik.pl/media/zdjecia/389631,5,ranking-10-krajow-w-ktorych-panuje-najwieksza-cenzura.html> (pobrano 24.02.2017 r.).
7. <http://wiadomosci.dziennik.pl/swiat/artykuly/477454,raport-o-tajnych-wiezieniach-cia-detention-site-blue-to-stare-kiejkuty.html> (pobrano 29.03.2017 r.).
8. http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114873,7868554,Czerwony_Krzyz_potwierdza_tajne_wiezienie_w_Afganistanie.html (pobrano 30.03.2017 r.).

9. <http://wiadomosci.wp.pl/architekci-tortur-w-afganistanie-katuja-zatrzymanych-na-masowa-skale-6027724359185537a> (pobrano 30.03.2017 r.).
10. <http://www.banzaj.pl/Guantanamo-najciezsze-wiezienie-na-swiecie-6995.html> (pobrano 30.03.2017 r.).
11. <http://www.cpt.coe.int/polish.htm> (pobrano 25.02.2017 r.).
12. <http://www.hrppc-pphrc.ca/english/human-rights-watch.html> (pobrano 24.02.2017 r.).
13. http://www.msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/prawa_czlowieka/prawa_czlowieka_w_ujeciu_nz/powszechny_przeglاد_okresowy (pobrano 25.02.2017 r.).
14. <http://www.newsweek.pl/swiat/guantanamo--glupcze,104477,1,1.html> (pobrano 30.03.2017 r.).
15. <http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/spoleczenstwo/1702500,1,w-polsce-tortury-na-policji-to-codziennosc-sa-stosowane-nawet-wobec-swiatek.read> (pobrano 25.02.2017 r.).
16. <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1632325,W-USA-odtajniono-dokumenty-dotyczace-tajnych-wiezien-CIA> (pobrano 28.03.2017 r.).
17. <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1632325,W-USA-odtajniono-dokumenty-dotyczace-tajnych-wiezien-CIA> (pobrano 30.03.2017 r.).
18. <http://www.rp.pl/artykul/1128487-Polska-przegrala-przed-Europejskim-Trybunałem-Praw-Czlowieka-ws--tajnych-wiezien-CIA.html#ap-1> (pobrano 29.03.2017 r.).
19. http://www.strasburgre.msz.gov.pl/pl/o_re/monitoring/ecri/ (pobrano 25.02.2017 r.).
20. http://wyborcza.pl/1,75398,17821626,Za_tortury_na_komendzie_policji_komendanci_do_dymisji.html; <http://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2017-05-22/dymisje-w-dolnoslaskiej-policji-w-zw-ze-smiercia-igora-stachowiaka-odwolano-komendanta-wojewodzkiego-i-jego-zastepce/> (pobrano 16.06.2017 r.).
21. <https://amnesty.org.pl/o-nas/> (pobrano 23.02.2017 r.).
22. <https://bip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/onz-i-prawa-czlowieka/wspolpraca-w-ramach-systemu-onz/> (pobrano 25.02.2017 r.).
23. <https://ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/miekkie-prawo-miedzynarodowe/protokol-stambulski/> (pobrano 22.02.2017 r.).
24. <https://ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/miekkie-prawo-miedzynarodowe/protokol-stambulski/> (pobrano 22.02.2017 r.).
25. <https://ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/miekkie-prawo-miedzynarodowe/protokol-stambulski/> (pobrano 22.02.2017 r.).
26. <https://pk.gov.pl/zobacz-takze/zobacz-takze-europejski-trybunal-praw-czlowieka.html> (pobrano 22.02.2017 r.).
27. <https://portal.abczdrowie.pl/dehumanizacja> (pobrano 25.03.2017 r.).
28. <https://portal.abczdrowie.pl/dehumanizacja> (pobrano 25.03.2017 r.).
29. <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/co-jest-krajowy-mechanizm-prewencji> (pobrano 23.02.2017 r.).

30. <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/wystapienie-do-ministra-sprawiedliwosci-ws-zwiekszenia-powierzchni-mieszkalnej-przypadajacej-na-osobe-pozbawiona-wolnosc> (pobrano 26.02.2017 r.).
31. JASTRZĘBSKI M., *Prawne i polityczne implikacje sprawy więzień CIA w Polsce. Orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawach Al-Nashiri i Husayn (Abu Zubaydah) przeciwko Polsce*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego” 6, UWM w Olsztynie 2015.
32. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
33. *Monitoring miejsc pozbawienia wolności – przewodnik praktyczny*, ATP, 2004.
34. NOWICKI M., FIALOVA Z., *Monitoring Praw Człowieka*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2000 <http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/pl/20150201PVL00015/Prawa-Cz%C5%82owieka> (Pobrano 24.02.2017 r.).
35. PAWŁUSZKO T., *Afganistan w polityce Stanów Zjednoczonych*, [w:] Ł. Smalec (red.), *Stracona dekada? Polityka bezpieczeństwa Stanów Zjednoczonych wobec „globalnych obszarów niepewności” (Iraku, Iranu, KRL-D oraz Afganistanu) w latach 2001-2011*, Wyd. Uniwersytet Warszawski, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych, Warszawa 2012.
36. *Protokół stambulski. Podręcznik skutecznego badania i dokumentowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania lub karania*, Organizacja Narodów Zjednoczonych, Nowy Jork i Genewa, 2004.
37. Raport RPO z działalności w Polsce Krajowego Mechanizmu Prewencji w roku 2014, Warszawa 2015.
38. *Słownik współczesnego języka polskiego*, tom 1, Wydawnictwo Wilga, Warszawa 1998.
39. SZPAK A., *Traktowanie zatrzymanych w Guantanamo Bay: czy mamy do czynienia z torturami?*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” nr 3, Warszawa 2007.
40. Ustawa z dnia 15 lipca 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich (DzU 2014, poz. 1648).
41. WÓJTOWICZ-DAWID A., *Organizacje pozarządowe i ich rola w realizacji spójności społeczno-ekonomicznej – wybrane aspekty prawne*, Katedra Prawa Administracyjnego, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania z siedzibą w Rzeszowie, Zeszyt 18/26.
42. ZIMBARDO P., *Efekt Lucyfera. Dlaczego dobrzy ludzie czynią zło?*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.

THE ISTANBUL PROTOCOL AS A HUMAN RIGHTS MONITORING TOOL

Abstract. The article addresses the problem of torture in the modern world, that is used even in highly developed democracies. Despite the existence of legal regulations and control mechanisms, torture is still found in the repertoire of resources not by far the terrorists use, but also by representatives of legally operating state institutions, such as the police or prison guards. The Istanbul Protocol is one of the documents that allows more accurately to recognize by appropriate services, the use of torture on a detainee (prisoner). The authors of the article are considering whether the recommendations given by this document are respected in Poland, answering question on which institutions are involved in monitoring the observance of human rights in this area.

Keywords: torture, Istanbul Protocol, human rights, monitoring human rights.